

ZÁRÓJELENTÉS

2005

„A Mikola-hagyaték gondozása” c. kutatási program célja a váratlanul elhunyt kiváló uralista és szamojedológus, Mikola Tibor szellemi hagyatékának gondozása, a megszakadt – és általunk befejezhető – kutatásainak folytatása, illetve lezárása volt. A projekt három területre irányult: (1) Mikola Tibor akadémiai doktori értekezésének publikációra való előkészítése, szerkesztése, németre fordítása és megjelentetése. (2) A nganaszan nyelv morfológiai elemző szótárának elektronikus formában való elkészítése. (3) Mikola Tibor „szellemi hagyatékának”, általános uralisztikai oktatói és kutatói munkájának feldolgozása egy egyetemi oktatási segédanyag elkészítéséhez.

A program során előzetes terveink szerint haladtunk, az (1) pontban leírt kötetet megjelentettük, a (2) pontban leírt szótár elkészült, a (3) pontban szereplő oktatási segédanyag megjelenése nyárra várható.

A kutatási részterületek részletes ismertetése:

1.

MIKOLA TIBOR AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉSE

Mikola Tibor akadémiai doktori értekezését 1997-ben írta, de munkája haláláig nem jelent meg nyomtatásban. A munka három részből állt. Az értekezés első fele a szamojéd nyelvek történeti hangtanát mutatta be, a sokkal rövidebb második rész a történeti morfológiával foglalkozik. Ebben a fejezetben Mikola csak azokat a jelenségeket vette számba, amelyek esetében véleménye megváltozott a szintén ő általa írt szamojéd nyelvtörténethez képest (*Geschichte der samojedischen Sprachen*, in Sinor, Denis (szerk.) 1988: *The Uralic Languages*, Brill, 219–263). A már nyomtatásban megjelent leírás morfológiai részét Mikola az értekezéshez függelékként fűzte.

Mivel Mikola tudomásunk szerint munkáját németül kívánta megjelentetni, úgy döntöttünk, hogy a kéziratot németre fordítatjuk. A kötetet Hansel István, az SZTE Német Tanszékének munkatársa fordította németre.

A kéziratot Wagner-Nagy Beáta szerkesztette egységes kötétté. Tekintettel arra, hogy a szerkesztőnek semmilyen támpontja nem volt arra vonatkozólag, hogy Mikola Tibor a publikálás előtt milyen mértékben kívánt a munkáján változtatásokat végrehajtani, a szerkesztő nagyobb tartalmi és szerkezeti változtatásokat nem eszközölt. Tehát a munka lényegében úgy jelent meg, ahogy Mikola értekezését benyújtotta.

Ugyanakkor, mivel a történeti morfológiát tárgyaló rész (Übersicht über die Formengeschichte) az eredeti értekezésben két részből állt (lásd fentebb), a szerkesztő ezeket összefűzte, valamint a hangjelölést is egységesítette azokban az esetekben, amikor az értekezés arra utalt, hogy Mikola egy-egy végződést korábbi munkájához képest máshogy ítélt meg. Ilyen volt például a SgLat jelölése, ahol korábban *-ntV* állt, míg az értekezésben *-ntə* stb.

Jelentősebb és hosszabb ideig tartó szerkesztői munkát jelentett a bibliográfia összeállítása, mivel Mikola értekezésében csak rövidített bibliográfiai tételeket vett fel, pl. Salminen 1993, FUF 51 vagy Lehtisalo 1956. Ezeket a tételeket a szerkesztő kiegészítette a cikk vagy a kötet címével, az oldalszámmal és a kiadóval, valamint a kiadás helyével.

Az értekezés jellegénél fogva viszonylag sok rövidítést használt, mint például a nyelvek, nyelvjárások, forrásmunkák stb. rövidítései, ugyanakkor ezeket a rövidítéseket Mikola az értekezésében nem oldotta fel. A munka olvashatósága érdekében a szerkesztő úgy ítélte meg, hogy a legfontosabb rövidítések feloldását közli. A következő fejezet került betoldásra:

Abkürzungen

Abkürzungen zum Literaturverzeichnis
Zitierte Quellen
Sonstige spezielle Abkürzungen
Verzeichnis der Archigrapheme
Abkürzungen der Sprachen und Dialekte

A szerkesztő a kötetet kiegészítette egy szóregiszterrel, amelyben a kötetben előforduló nyelvi példák, valamint rekonstruált alakok találhatók nyelvenként csoportosítva, fordítással az oldalszámra való utalással. Például:

Tscheremissisch

məna 'Ei' 21
seða 'der, jener' 29
sər 'Art, Weise' 31
üps̄ 'Geruch' 21

...

Ungarisch

al- 'unter' 69
alul 'unten' 100
alulról 'von unten(her)' 100
be 'hinein' 100
bent 'innen, drinnen' 100
bentről 'von innen/drinnen(her)' 100
fa 'Baum' 54, 74, 82

...

Urordsamojedisch

**könsä* 'das Innere' 39
**liçŋka-* 'sich verstecken' 81
**sujtar-* 'pfeifen' 81

A kötet végén kapott helyett Mikola Tibor összes publikációjának a felsorolása (*Verzeichnis der Schriften von Tibor Mikola*).

A kötetet a szerkesztési munkák befejezte után nyelvileg Florian Sobanski lektorálta.

A kötet 2004-ben a következő címmel és adatokkal jelent meg:

Tibor Mikola: *Studien zur Geschichte der samojedischen Sprachen*, aus dem Nachlass herausgegeben von Beáta Wagner-Nagy = *Studia-Uralo Altaica* 45, SzTE Finnisch-Ugrisches Institut, Szeged, 175.pp; ISBN 963 482 679 2

2.

A NGANSZAN NYELV MORFOLÓGIAI SZÓTÁRA

A nganaszan morfológiai szótár elkészítésének a terve Mikola Tibortól származik. Mikola a 90-es évek elején kezdte meg az addig megjelent, nganaszan szövegeket vagy szavakat tartalmazó munkák feldolgoztatását diákjaival. A szövegek nagy részét akkori diákjai, munkatársai írták át cirillről latin betűs írásra, valamint adták meg a morfológiai kódokat. Az adatgyűjtés a 90-es évek végére befejeződött. Mikola Tibor és Wagner-Nagy Beáta azt tervezték, hogy a szótár szerkesztési munkálatának részleteit, illetve a kiadás mikéntjét 2000 szeptemberében beszéljük meg. Erre a megbeszélésre már nem került sor. Tekintettel arra, hogy az anyag jelentős részét Wagner-Nagy Beáta kódolta, ő vette kezébe a szerkesztési munkákat és dolgozta ki a szerkesztés alapelveit, ami egyes részleteiben eltér Mikola elképzeléseitől.

Mikola az enyec morfológiai szótárhoz hasonló, tehát nyomtatott formában megjelenő, mutatóban ellátott szótárban gondolkozott. Jelen munka keretei között a szótár kétféleképpen készült el. Az anyag egyrészt rendelkezésre áll rtf formában, nyomtatásra előkészítve. Ehhez az adatbázishoz a mutató még nem készült el, ez egy későbbi munka keretei között valósítható meg. Másrészt elektronikus formában is használható a szótár a DB-creator program segítségével.

A morfológiai szótár leírása

Az adatok eredetileg az enyec morfológiai szótárhoz hasonló számkódos rövidítésekkel kerültek kódolásra. Mivel ennek használata nehézkes, a szótár szerkesztése során ezeket a számkódokat jobban megjegyezhető, illetve értelmezhető egyszerű rövidítésekkel cserélte fel a szerkesztő. Néhány példa a véghez vitt változtatásokra:

togəj"əm, megszúrni szálkaval, Ma91,V,66, 1,1,1,11 → **togəj"əm** V [Kperf-Sg1] Ma91

tomnarkuču T ,pribiratĐ, SK111,V,55;53;52, 1,1,1,13 → **tomnarkuču** V [Vmult-Vdur-Sg3] SK111

tuul'a T,pečĐ;ogoń ,MU31 ,N ,41 ,1 ,021 → **tuul'a** N [Klit2-Akk] MU31

tuunanduj ,E,T,parahod ,SK112,N ,1 ,011 → **tuunanduj** N SK112

Míg az eredeti kódolás jelölte, hogy egy szó cirillről került átírásra (T), addig a szerkesztett szótár ezt nem jelöli, mivel ez a forrásmunkához fűzött megjegyzésből egyértelműen kiderül.

Jelentős túlmunkát okozott, hogy a Mikola hagyatékban maradt anyagban az egyik forrásmunka egy számítógépes konvertálási hiba miatt hibásan szerepelt. Ez azt jelenti, hogy a háromjegyű oldalszám utolsó számjegye hiányzott. Az eredeti konvertálatlan file-kat nem sikerült a hagyatékban megtalálni. Emiatt a szerkesztő ezeket az eredeti kódlapokról, illetve magából a forrásmunkából volt kénytelen pótolni. Ez a probléma a következő forrást érintette: **SNa** *Сказки народов Сибирского Севера* **4**, Tomsk, 1981, 159–177.

Mivel időközben értékes források jelentek meg, a szerkesztő úgy ítélte meg, hogy ezeket is érdemes beledolgozni a szótárba. Több esetben az új anyagokban eddig nem adatolt szavak is előfordultak. A következő munkák kerültek be újonnan a szótár anyagába:

KMZ Костеркина, Н. Т – А. Ч. Момде – Т. Ю. Жданова: *Словарь нганасанско–русский и русско–нганасанский*, Sankt-Peterburg, 2001, Prosveščenie

KNS Kosterkina, N. – B. Nagy – F. Sobanski: *Über die Tiere der Erde. Ein nganasanisches Märchen nebst Übersetzung und morphologischem Wörterverzeichnis*, *NNyt* **XXXVIII**, Szeged, 1997, 157–199.

Lc Лабанаускас, Казыс (Hrsg.): *Ня" ду`рымы" туботугуйся* = Нганасанская фольклорная хрестоматия, Dudika, 2001

N Nagy Beáta Boglárka 1996: A Sámán-tó legendája, *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXVII, Szeged, JATE, 219–222.

A morfológiai szótár függelékeként a szerkesztő összeállította a feldolgozott forrásmunkák listáját, elkészítette az egyes forrásmunkákhoz tartozó átírási elvek útmutatóját, valamint a morfológiai kódolásra vonatkozó rövidítési listákat. Ezek a kiegészítő anyagok németül készültek. Maga a szótár háromnyelvű, tehát a jelentés németül, oroszul és magyarul kerül megadásra.

A nganaszan morfológiai szótár a következő elvek alapján épül fel:

a) A címszavakat és a szóalakokat vastag betűvel jelöljük. A címszavak megadása általában a 2001-ben megjelent nganaszan–orosz szótár (Костеркина – Момде – Жданова: *Нганасанско-русский словарь*, 2001, Санкт-Петербург) írásmódjához igazodik abban az esetben, ha az adott szó megtalálható a szótárban. Mivel a morfológiai szótár jóval több címszót tartalmaz, mint ez az iskolai szótár, így igen sok esetben nem található meg a szótárban a címszó. Ilyenkor, illetve azokban az esetekben, amikor a nyomtatott szótár címszava eltér a Helimski által kidolgozott fonologikus írásmódtól, a szerkesztő ad meg egy címszót fonologikus átírásban. Ezek után a címszavak után sosem áll forrásmegjelölés. Példa egy címszóra **məu** N ‘Erde; земля; föld’ HM35, HM41, HM44, T138, T140, T230, Ta110, Tg435, JN20, Ma82 ~ **mou** C75, KNS172, KS155, KMZ98, FN50, SK115

b) A címszavak után megadjuk a szófaji besorolást. Ugyanakkor a felvett szóalakok után szintén jelezzük a szófajt. Erre azért van szükség, mert a particípiumok, illetve a gerundiumos alakok stb. természetesen az ige alá kerülnek besorolásra, nem új szócikként állnak. A szótár a következő szófaji rövidítéseket tartalmazza:

Adv	Adverb	PO	Postposition
Adj	Adjektiv	PO(All)	Postposition mit allativer
EN	Eigename		Bedeutung (d'a)
I	Infinitiv: -SA ₁	PO(Kom)	Postposition mit komitativer
I2	Infinitiv2: -KajsA ₁		Bedeutung (na)
IN	Interjektion	Pr	Pronomen
N	Nomen	V	konjugiertes Verb
Num	Numeralien	VT	Konnegative Form
Pa	Partikel		

A szófaji jelölés után áll a jelentés három nyelven. Első helyen a német, majd az orosz és végül a magyar nyelvű szó. Ezt követi a forrás, illetve a források megadása. Amennyiben a fonologikus átírástól eltérő alakok (többnyire fonetikus formák) is vannak, akkor azok a ~ jel után kerülnek felsorolásra. (Példaként lásd fentebb a ‘föld’ jelentésű szót.)

c) A címszó után / jellel elválasztva kerülnek felsorolásra a ragozott, illetve képzett formák. A morfológiai alakok kódjai szögletes zárójelben állnak. Ezek előtt a szótár szintén megadja a szófaji besorolást, de a jelentés már nem ismétlődik meg. Amennyiben a címszó képzett alak, már ott is jelöljük a képzést. Például: **tuusa**^N N [Ninst] ‘Ofen; печька; tűzhely’ KMZ182, T37, B59, ~ **tu''sa** JN19 / **tuusanə''** N [Ninst-Pl] T37.

A szóalakok a következő sorrendben kerülnek felsorolásra:

Névszó: először az egyes számú ragozott alakok állnak a következő sorrendben: Nom (jelöletlen), Akk, Lat, Lok, Abl, Prol. Ezt követik ugyanilyen sorrendben a kettes, majd a többes számú alakok. Utána kerülnek felsorolásra a birtokos személyragos alakok. Amennyiben van képzővel vagy klitikummal ellátott alak, akkor ezek következnek.

Ige: lefelől az alanyi ragozású, majd a tárgyias ragozású, végül a reflexív ragozású alakok állnak. Ezeket az időjeles alakok követik, mégpedig úgy, hogy először a múlt idejű alakok állnak, majd utánuk következnek a jövő idejű alakok. A módjelekkel ellátott alakok ez-

után következnek. Legvégül a participiumok, a gerundium és a tagadott igető áll. A különböző képzőkkel ellátott alakok ezután kerülnek felsorolásra.

d) Mint a tuusa^N címszó jelzi, a címszóban jelölésre kerülnek a lebegő mássalhangzók is. Ez azért látszik hasznosnak, mert így a nganaszan nyelvben kevésbé járatos kutatók támpontot kaphatnak arról, hogy az egyes ragozott alakokban előbukkanó mássalhangzókat miként kell értékelni.

e) A szóformák felsorolása után három mezőt különítettünk el a megjegyzések részére. Ezeket ## jel választja el egymástól. Az első mezőben a keresztutalásokat adjuk meg. Itt tudunk utalni, pl. arra, hogy egy-egy ige melyik névszó képzett alakja. A második mezőbe kerül az etimológiai utalás, míg a harmadik mezőben a frazeológiai egységeket soroljuk fel. Ezeket a szótár már hozza vastagítva. Itt zárójelben megadjuk a fonologizált átírást, szögletes zárójelben pedig a morfológiai kódolást. Amennyiben szükséges, akkor itt is megadjuk a keresztihatkozást. Az utóbbi két mező a Mikola-féle tervben egyáltalán nem szerep. Ezeket a szótár szerkesztője vette fel a morfológia szótárba. Természetesen ezek a mezők csak akkor szerepelnek, ha a mezőt ki kell tölteni. Egyéb esetben a szócikk végéről hiányzik a ## jel.

f) Az eredeti kódolás csak a forrásmunka oldalszámát jelöli, a mondatok sorszámát nem. Ez azt jelenti, hogy a szótár használójának legalább egy oldalnyi szöveget végig kell olvasnia, ha az adott szót szöveggörnyezetben kívánja látni. Ennek kiküszöbölésére a szerkesztő betoldotta a forrásmunkákhoz a mondat sorszámát is, amik alsó indexbe kerültek. Ez a munka teljes egészében még nem fejeződött be, de az eredetileg vállaltakban nem is szerepelt.

Példa egy igei szócikk felépülésére:

3557 mejsi I ‘machen; делать; csinál’ KNS187, KMZ96 ~ **miçəsi** KNS187 ~ **mejša** Te292 / **miō'em** V [Kperf-Sg1] SNa160₇₇ / **miçiç'a** V [Kperf-Sg3] KNS166₁₃₁ ~ **miç'a** T167, FN38, Lb195, SN4, SN24, SNa160, MU5, MU30 ~ **miøe** SK118, SK119 ~ **mi''ä** SN40 / **miç'agaj** V [Kperf-Du3] KNS161, T79 ~ **miøegaj** SN50 / **miç'a'a** V [Kperf-Pl3] KNS171, KNS175₂₇₇ / **mē''ama** V [Kperf-Sg1-o] C75 / **miøedi** V [Kperf-Sg3-o] SNa165 / **miçajta** V [Kperf-Pl3-r] / **misi''əm** V [Perf-Sg1] MU5 / **meše** V [Perf-Sg3] Lb196 / **mešegaj** V [Perf-Du3] FN37 / **mejsiemiō** V [Perf-Pl1] SK110 / **mešeama** V [Perf-Sg1-o] C75 / **mešidam** V [Fut-Sg1] SN49 / **mešidə** V [Fut-Sg3] FN37 / **mejsiðamiō** V [Fut-Pl1] MU32 / **mejsiðəmə** V [Fut-Sg1-o] FN12 / **mejkuðam** V [Mimp-Sg1] SNa167 / **miøeða** V [Mimp-Sg2] SK107 / **mejko** V [Mimp-Sg3] SN38 / **mejjiōri** V [Mimp-Du2] T106 / **mejkaŋ** V [MimpFut-Sg2] SN50 / **mejkumiō** V [Mimp-Pl1] SNa160 / **mejjiōŋ** V [Minter-Sg2] JATb16 / **mejjiō** V [Minter-Sg3] SN28 / **mejjiçð'a** V [Minter-Sg3-r] KNS178 / **mejçeniōm** V [MinterFut-Sg1] FN12 / **mejt'aŋiōŋ** V [MinterFut-Sg2] SN53 / **mejhäðiō** V [Mcond-Sg3] Lb196 / **me''** VT [Vcong] SN40 ~ **miç'a** KNS170 / **miçentiç** Adj [PtImp] SNa166 / **mejsiad'aə** Adj [PtPerf] HM95 ~ **mejsiad'e** FN50, KNS175₂₈₀ / **mejsiad'e''** Adj [PtPerf-Pl] T264, K57 ~ **mejsiede''** MU22 / **mešejeðiō** Adj [PtPerf-PxSg3] Ma68 / **mejsiad'ejne** Adj [PtPerf-PlPxSg1] JN9 / **mejsiad'ejci** Adj [PtPerf-PlPxSg3] JN8 / **məjmə** Adj [PtPass] T89 ~ **mejmə** K46 ~ **mejma** B28, SK112 ~ **məjmə** MU6 / **məjmə''** Adj [PtPass-Pl] T174, T271 / **mejmə** NV [PtPass-Sg3] K64 / **mejhinindi** N [VAcondFut-PxDu2] HM95 / **mejmiøəgəðətiō** N [NsupNeg-GenPxSg3] FN50 / **mejsiad'e** NV [PtPerf-Sg3] KNS175 / **meit'atema** V [Vimp-Kimp-Sg1-o] C75 / **meakandateme''** V [Viter-Vimp-Kimp-Pl1] P74 / **meñantetema** V [Vvol-Kimp-Sg1-o] C75 / **meifeatema** V [Vint-Kimp-Sg1-o] C75 / **miøekiegaj** V [Vres-Kperf-Du3] SNa162 / **meiki''ema** V [Vres-Kperf-Sg1-o] C75 / **miøekoyäðiō** V [Vres?-Sg3-o] SNa167 / **miçəjuðanta''** V [Klit10-Pl3-r] KNS177. ## *Siehe auch* meliçðəsiç Nr. 3764 *und* meliøsiøsi Nr. 3766 ## < PS *mej- ‘machen’ SW: 92 < PU *meke- ‘tun, machen, arbeiten’ UEW: 270

Példák a névszói szócikk felépülésére:

- 5479** **təjbu** N ‘Schwanz; хвост; farok’ KNS173₂₃₉, KMZ184, T46, T125, T133, Ta43, Ta127, Ta211, SSE81, Ma88 ~ **tajbu** PAS59 ~ **tijbu** JATa88 / **təjbogətə** N [Abl] MU30 / **təjbuməniç** N [Prol] Ta316 / **təjbugəj** N [Du] Ta11, Ta43, Tg423 / **təjbu''** N [Pl] Ta43, Ta217 ~ **təjbue''** KS214 / **təjbuðu** N [PxSg3] Ta42 / **təjbumtu** N [AkkPxSg3] FN50 / **təjbugəjti** N [DuPxDu3] Ta11 / **təjba''ku** N [Ndim1] T125 / **təjbusəptə** N [Nsoz] KNS173₂₄₇ ## ## < PS *t^ləjwā ‘Schwanz’ SW: 150 ## təjbu najbəgə (təjbu najbəgəə) [~+lang] ‘Wolf; волк; farkas’ Ta127, Ta211. *Siehe auch* najbəgəə Nr. **3986**
- 5667** **talaŋkəə** Adj [Nrel1] ‘glücklich; счастливый; sikeres, boldog’ HM38, HM71, HM72, KMZ170 ~ **talaŋka** B72, SN19 ~ **talaŋkâ** C60 ~ **talaŋkaa** Ba264 ~ / **talaŋkə''** Adj [Pl] T142 ## *Vgl.* tala^N Nr. **5664** ## < russ. талан ‘Glück’ KS207 ## talanka-mou (talaŋkəə məu) N [~+Erde] ‘Land des Glücks; Счастья Земля; Szerencseföld’ KS206. *Siehe auch* məu Nr. **3634**

A szótár jelenleg 6126 szócikket tartalmaz. Ez azt jelenti, hogy jelenleg ez a nganaszan nyelv legteljesebb szótára. A Kosterkina-féle szótár a szerzők adatai alapján ugyan 6000 szót tartalmaz, azonban figyelmesebben szemügyre véve a szócikkeket látható, hogy különösen az igék esetében külön szócikkbe kerültek a képzett alakok. A morfológiai szótár ezeket egy szócikk alá sorolta.

Az elemzési szempontok kódjai

1. Die Wortarten

Adv	Adverb
Adj	Adjektiv
EN	Eigenname
I	Infinitiv: -SA ₁
I2	Infinitiv2: -KAJSA ₁
IN	Interjektion
N	Nomen
Num	Numeralien
Pa	Partikel
PO	Postposition
PO(All)	Postposition mit allativer Bedeutung (D'A)
PO(Kom)	Postposition mit komitativer Bedeutung (NA)
Pr	Pronomen
V	konjugiertes Verb
VT	Konnegative Form: negierter Verbalstamm (steht nach dem Wort)

2a. Derivationssuffixe: deverbale und denomiale Nomen

Nabs	Suffix für abstrakte Nomina -TÜ''-
Nact1	Nomen actionis: -"mUə-
Nact2	Nomen actionis: -HU''Θ-
Nact3	Nomen actionis: -BSA ^N -
Nact4	Nomen actionis: -RəmU-
Nadj1	Adjektivsuffix: -Kəə-
Nadj2	Adjektivsuffix: -KA- /-KA''a
Nadj3	Adjektivsuffix: -Kə-
Nadj4	Adjektivsuffix: -SəKə
Nadj5	Adjektivsuffix zum Ausdruck der Farbenamen: -KUΘ-; -JKUΘ-
Nadjst	Adjektivsuffix zum Ausdruck zur Steigerung: -JKIA-
Nag	Nomen agentis: -"ŠI-

Nam	Nomen amatoris: -KUTə-
Naug1	Augmentativsuffix: -"ə-
Naug2	Augmentativsuffix: -RBA ₁ "Ə-; -RBA-
Naug3	Augmentativsuffix -D'A" Ə -
Naug4	Augmentativsuffix: -RA ₁ "Ə-
Naug5	Augmentativsuffix: -LTƏ
Ncar1	Karitivsuffix: -KAJ-
Ncar2	Karitivsuffix: -KA ^C LI-
Ndim1	Diminutivsuffix: -KÜ _o -; -AĐKU-
Ndim2	Diminutivsuffix: -T ^I AJ-
Ndim3	Diminutivsuffix : -MAKU
Nhar	Suffix zum Ausdruck des typischen Charakter: -têtê-
Nimp	Suffix des imperfektiven Verbalnomen: -MU ^N -
Nimp2	Suffix des imperfektiven Verbalnomen: -MUNTƏ-
Ninst	Nomen instrumenti: -BSA ^N -
Nkol	Kollektivsuffix: -D'Ə-
Nloc1	Nomen loci: -"mUƏ-
Nloc2	Nomen loci: -RƏmU-
Nloc3	Nomen loci: -BSA ^N -
Nloc4	Nomen loci (deverbales Suffix): -SÊMU-
Nmod1	Moderativsuffix: -LÜKÜ-
Nmod2:	Moderativsuffix: -d'ir-
Nnom1	Deverbales Nomensuffix: -KƏ-
Nnom2	Deverbales Nomensuffix: -KU-
Nnom3	Deverbales Nomensuffix: -SƏKƏ
Nord	Ordnungszahlsuffix: -mtUÊ-
Nperf	Suffix zum Ausdruck der Vergangenheit des Nomens: -D'ƏƏ-
Npos1	Nomen possessoris: -LKÊ-
Npos2	Nomen possessoris: -HUÊ-
Npos3	Nomen possessoris: -la-; -na-; -ra-
Npos4	Nomen possessoris: -TƏ-
Nposloc	Nomen possessoris loci: -TİÇƏ-
Npräd	Suffix Prädestinativ: -TƏ-
Nrei	Adjektivsuffix mit Bedeutung 'reich in etwas': -"BALƏ-
Nrel1	Suffix des relativierenden Adjektiv/Substantiv: -Ə-
Nrel2	Suffix des relativierenden Adjektiv: -D'ƏƏ-
Nrec	Konnektivreciprosuffix: -d'ə
Nsel1	Selektivsuffix: -d'üm- (von zwei)
Nsel2	Selektivsuffix: -TUI- (von mehreren) (Identisch mit PxPI3)
Nsel3	Selektivsuffix (családtagok): -BTÊ-
Nsim	Similativ: -RÊKU- 'gleich, -artig, etwas X-ähnliches'
Nsup	Supin: -nAKə-
NsupNeg	negatives Supin: -MUKÊ ^C TÊ-
Nsoz	Soziativus: -SÊBTÊ-
Nver	Suffix zum Ausdruck der Verstärkung: -d'əə-
N?	weitere Suffixe zur Bildung von Nomina
PtImp	Participium imperfectum: -NTUÊ
PtImpa	die kurze Form des Präsenspartizips: -NTU
PtNec	Participium necessitatis (etwa zu machend, zu gehend): -"SUTÊ

PtNecPerf	Participium necessitatis im Perfekt: -"SUTÊ-D' ÊÊ
PtPass	Participium passivum: -MÊÊ
PtPassPerf	Participium passivum im Perfekt: -MÊÊ-D'ÊÊ
PtPerf	Participium perfectum: -SUÊD'ÊÊ
PtPerfNeg	Verneigungsform des participium perfectum: -MÊTUMA"A
PtPerfNegPerf	Verneigungsform des participium perfectum im Perfekt: -MËTUMA"A-D'ËË
VAcond	Adverbiales Partizip mit konditionaler Bedeutung: -HÛ"
VAcondFut	Adverbiales Partizip mit konditionaler Bedeutung im Futur: -HÛ"NË

2b. Derivationsuffixe: deverbale und denominalen Verben

Vatten	Attenuativsuffix: -BTU-
Vben	denominales Verbalsuffix mit Bedeutung 'als etwas Benutzen': -LË-
Vdis	Dispersivsuffix: -ALU-
Vdur	Durativsuffix: -Kuj-
Ver1	denominales Verbalsuffix mit Bedeutung 'etwas haben, etwas erhalten': -
"TË-	
Ver2	denominales Verbalsuffix 'etwas erhalten, etwas haben': -"
Ves	denominales Verbalsuffix mit Bedeutung 'etwas verspeisen': -IR-
Vfakt	Faktivsuffix: -RUBTU-
Vfreq1	Frequentativsuffix: -R-
Vfreq2	Frequentativsuffix: - ^C TUR-
Vhab	Habitativsuffix: -MUMHA ⁰ -
Vimp	Imperfektivsuffix: -NTË-
Vinch1	Inchoativsuffix: -LË-
Vinch2	Inchoativsuffix: -MË-
Vinst	Denominales Verbalsuffix mit Bedeutung 'etwas als Instrument benutzen':-
TU-	
Vint	Intentionalsuffix: -"HATU-
Vinz	Inzeptivsuffix: -NTË"KË
Viter	Iterativsuffix: -KË-
Vkap	Kaptativsuffix 'etwas sammeln, an etwas jagen': -TU-
Vkaus	Transitiv-Kausativsuffix: -BTU-; -RU-
M	Medialsuffix: -N-
Vmult	Multisubjektivsuffix: -"NAR-
Vpass	Passivsuffix: -RU-
Vres	Resultativ-Inchoativsuffix: -"KÊ-
Vrez	Reziproksuffix: -IR-
Vsen	Sensivsuffix 'nach etwas stinken, nach etwas riechen': -J-
Vsp	denominales Verbalsuffix mit Bedeutung 'mit etwas spielen': -IR-
Vstat	Suffix der statischen Verben: -Û-
Vtemp	Temporalsuffix: -KÊL-
Vtrf	Transformativsuffix: -MTU-
Vtrl	Translativsuffix: -M-
Vvol	Volitivsuffix: -NANTU-
V?	weitere Suffixe zur Bildung von Verben

2c: sonstige Derivationsuffixe

Nadv	Suffix zur Bildung der Adverbien (identisch mit PlGen: i")
AblAdv	adverbialer Ablativ

LatAdv	adverbialer Lativ
LokAdv	adverbialer Lokativ
ProlAdv	adverbialer Prolativ

3a. Nominalformen

Die Bezeichnungen des Numerus:

Sg	Singular
Du	Dual
Pl	Plural

Die Bezeichnungen des Kasus: Die Nominativform wird nicht bezeichnet.

Akk	Akkusativ
Gen	Genitiv
Kom	Komitativ
Lat	Lativ
Lok	Lokativ
Abl	Ablativ
Prol	Prolativ
Vok	Vokativ

Die Bezeichnung des Numerus steht immer vor der Bezeichnung des Kasus. Zum Beispiel:
PlGen – Pluralis Genitivus.

Px Possessivsuffix

Die Bezeichnung für den Zahl des Besitzes steht vor dem Px (PIPx), die Bezeichnung der Person steht nach dem Px (PIPxSg1: Possessivsuffix Singularis 1, mehrere Besitze)

3b. Verbalformen

Modus: Das Indikativ wird nicht gezeichnet.

Mab	Modus Abessiv: -MÊTUMA"A
Madm	Modus Admissiv-cogortativ
Maud	Modus Auditiv
Mdeb	Modus Debitiv
Mimp	Modus Imperativ
MimpFut	Modus Imperativ des Futurs
Minf	Modus Inferential: -HATU
Minter	Modus Interrogativ
MinterFut	Modus Interrogativ des Futurs
MinterPerf	Modus Interrogativ der Vergangenheit
Mcond	Modus Konditionalis
McondAn	analytische Form des Modus Konditionalis (Hauptverb im Vergangenheit + VAcond-Form mit Px vom Verb <i>ísa</i> .)
Mnar	Modus Narrativ: -HANHU-
MnarAn	analytisches Modus Narrativ (mit Partikel <i>êku</i>)
MnarAnFut	analytisches Modus Narrativ des Futurs (mit Partikel <i>êku</i>)
Mopt	Modus Optativ
Mproh	Modus Prohibitiv
Mprob	Modus Probalitiv (feltételező)

Tempus:

Fut	Futur: -"SUTƏ
Fut2	Futur2: -"SUTƏD'ƏƏ
Kimp	Koaffix imperfektiver Verben: -NTU

Kperf	Koaffix perfektiver Verben: -"Ə
Perf	Vergangenheit: -SUƏ
Perf2	Vergangenheit2: -SUƏD'ƏƏ

Genus verbi:

o	objektive Konjugation
odu	objektive Konjugation, zwei Objekte
opl	objektive Konjugation, mehrere Objekte
r	reflexive Konjugation
ohne Zeichen	subjektive Konjugation

Person:

1	erste Person
2	zweite Person
3	dritte Person
Sg	Singul
Du	Dual
Pl	Plural

2c. Prädikative Verwendung der Nomina

NV bezeichnet, dass das Nomen prädikativ konjugiert wird. NV steht immer nach dem Wort. NV folgt die Angabe der Person in Klammern: **emem** NV, [Sg1].

3. Klitikon

Klit1	etwa 'doch, doch, ja' -KÜ ^C MÜ
Klit2	etwa 'nur' -RA ₁ A ₀
Klit3	etwa 'wohl, doch, nur' -KÜ ₀ Ê
Klit4	etwa 'sogar' -ĈÊ
Klit5	etwa 'oder was' -BTA
Klit6	etwa 'hingegen' -SÊRU
Klit7	etwa 'XX-KÊLIĈÊ- even
Klit8	etwa 'auch' -ĬALÊ-
Klit9	etwa 'doch, doch ja' -TÊ"
Klit10	etwa 'genau' -ĬUTU
Klit11	etwa 'auch, immer' -ĬULÛ
Klit12	etwa 'ähnlich' -RÊKU (nur zur Verben)
Klit13	etwa 'doch' -ŚÎÊ
Klit14	etwa 'hingegen' -S'ER ^I AiÇ

A felhasznált források

- A** Афонина, Лариса: Чередование ступеней согласных в дативе и локативе нганасанского языка, *LU 26*, Tallinn, 1990, 116–120.
- B** Больдт, Е. П.: *Именное словообразование нганасанского языка*, Novosibirsk, Nauka, 1989.
- Ba** Больдт, Катарина: Прилагательные со значением степени качества в нганасанском языке, *SFU 10*, Tallinn, 1974, 261–267.
- C** Castrén, M. A.: *Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen*, Bearbeitet von Anton Schiefner, St. Petersburg, 1855, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

- ЖАТ** Больдт, Е. П.: Производные имена прилагательные с суффиксом -?а в нганасанском языке, *Языки и топонимия* **2**, 95–101, Tomsk, Izd. Tomskogo Universiteta, 1976.
- ЖАТа** Больдт, Е. П.: Нганасанские производные прилагательные на -д'ъ/ -д'ь°, *Языки и топонимия* **4**, 86–90, Tomsk, Izd. Tomskogo Universiteta, 1977.
- ЖАТб** Столярова, А. К.: Фонема [ɲ] в языке авамских нганасан, *Языки и топонимия* **5**, 15–21, Tomsk, Izd. Tomskogo Universiteta, 1978.
- ЖАТс** Терещенко, Н. М.: О роли некоторых внешних факторов в развитии нганасанского языка, *Языки и топонимия* **7**, 3–9, Tomsk, Izd. Tomskogo Universiteta, 1980.
- ЖН** Арон, Н. М. – А. Ч. Момде: *Язык нганасан*, Noril'sk, 1992, Tvorčeskij Kollektiv Argiš.
- ЖН** Лабанаускас, К. И. (Hrsg.): *Фольклор народов Таймыра, выпуск 3 (нганасанский фольклор)*, Dudinka, 1992, Tajmyrskij Okružnij Centr Narodnogo Tvorčestva.
- Н** Helimskij, E. A. (Rezension): I. R. Kortt, Ju. B. Simčenko: Wörterverzeichnis der Nganasanischen Sprache. Teil 1: Nganasan-Deutsch-Russisches Glossar, Berlin 1985 (Systema mundi. Institut zur Erforschung fremder Denksysteme und Organisationsformen. Materialien. Bd. 1). 422 с. *SFU* **22**, Tallinn, 1986, 312–315.
- НМ** Хелимский, Е. А. (Hrsg.): *Таймырский этнолингвистический сборник*, Moskva, 1994, RGGU.
- К** Коваленко, Н. Н.: *Инфинитные формы глагола нганасанского языка*, Novosibirsk, 1992, Nauka.
- Ка** Коваленко, Н. Н.: Функционирование бытийного глагола *íša* в простом и сложном нганасанском предложении, *Языки народов Сибири. Грамматические исследования*, Novosibirsk, 1991, 124–130.
- Кб** Коваленко, Н. Н.: Изъяснительные конструкции в нганасанском языке, *Морфология глагола и структура предложения*, Novosibirsk, 1990, 161–165.
- КМЗ** Костеркина, Н. Т – А. Ч. Момде – Т. Ю. Жданова: Словарь нганасанско–русский и русско–нганасанский, Sankt-Peterburg, 2001, Prosveščenie
- КНС** Kosterkina, N. – B. Nagy – F. Sobanski: Über die Tiere der Erde. Ein nganasanisches Märchen nebst Übersetzung und morphologischem Wörterverzeichnis, *NNyt XXXVIII*, Szeged, 1997, 157–199
- КС** Kortt, I. R. – Ju. B. Simčenko: *Wörterverzeichnis der Nganasanischen Sprache Teil 1: Nganasan–Deutsch–Russisches Glossar*, Berlin, 1985, Systema Mundi.
- Ла** Labanauskas, Kazys: Das Präsens im Nganasanischen, *SFU* **11**, Tallinn, 1975, 122–125.
- Лб** Лабанаускас, Казис: Прошедшее время совершенного действия в нганасанском языке, *SFU* **11**, Tallinn, 1975, 195–200.
- Лс** Лабанаускас, Казис (Hrsg.): *Ня" ду" рымы" туобтугуйся = Нганасанская фольклорная хрестоматия*, Dudika, 2001
- Ма** Mikola, Tibor: Adalékok a nganaszan nyelv ismeretéhez, *НyК* **72**, Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó, 59–92.
- Мб** Mikola, Tibor: Enyec és nganaszan nyelvi adalékok, *НyК* **82**, Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó, 223–236.
- МУ** Черемисина, М. И. – Н. Н. Коваленко: *Методические указания к курсу "Общее языкознание" (на материале нганасанского языка)*, Novosibirsk, 1986, Novosibirskij gos. universitet.
- Н** Nagy Beáta Boglárka 1996: A Sámán-tó legendája, *Néprajz és Nyelvtudomány XXXVII*, Szeged, JATE, 219–222.
- Р** Прокофьев, Г. Н.: Нганасанский (тавгийский) диалект, *Языки и письменность народов севера* часть **1**, Moskau–Leningrad, 1937, Učpedgiz, 53–77.
- РАS** Коптелов, П. М.: Семантическая характеристика нганасанской оронимии, 27–29;

- Нойфельд, Е. П.: Образование имён прилагательных в нганасанском языке, 59–60;
Петровская, Л. С.: Образование имен существительных в нганасанском языке, 57–58,
in *Происхождение аборигенов Сибири и их языков*, Tomsk, Izd. Tomskogo Universiteta, 1969.
- PASJ** Больдт, Е. П.: Производные имена прилагательные с суффиксом -бала/бӓла в нганасанском языке, 83–85;
Столярова, А. К.: О названиях шастей тела в нганасанском языке, 85–86.
in *Происхождение аборигенов Сибири и их языков*, Tomsk, 1973, Izd. Tomskogo Universiteta,.
- SEA** Больдт, Е. П.: Словосложение в самодийских языках (на материале нганасанского языка), *Строй самодийских и енисейских языков*, Tomsk, 1987, 4–12.
- SK** *Сказки народов Сибирского Севера 2*, 1976, Tomsk, 37–44, 107–123.
- SN** *Сказки народов Сибирского Севера 3*, 1980, Tomsk, 3–54.
- SNa** *Сказки народов Сибирского Севера 4*, Tomsk, 1981, 159–177.
- SSE** Больдт, Е. П.: Первоначальное формальное неразличение существительного и прилагательного в нганасанском языке, 10–15;
Столярова, А. К.: Консонатные сочетания в нганасанском языке, 78–83,
in *Структура самодийских и енисейских языков*, Tomsk, 1985, Tomskij gospedinstitut.
- T** Терещенко, Н. М.: *Нганасанский язык*, Leningrad, 1979, Nauka.
- Ta** Терещенко, Н. М.: *Синтаксис самодийских языков*, Leningrad, 1973, Nauka.
- Tb** Терещенко, Н. М.: К соврительному изичению самодийских языков, *SFU 1*, Tallinn, 1965, 121–127.
- Tc** Терещенко, Н. М.: Структурные особенности вопросительных и восклицательных предложшний в самодийских языках, *SFU 5*, Tallinn, 1969, 195–202.
- Td** Терещенко, Н. М.: Именное сказуемое в самодийский языках, *SFU 5*, Tallinn, 1969, 287–297.
- Te** Терещенко, Н. М.: К соврительному изученуюлексики самодийских языков, *SFU 7*, Tallinn, 1971, 285–297.
- Tf** Терещенко, Н. М.: О действии в языке способа выравнивания (на промере нганасанского), *SFU 18*, Tallinn, 1982, 119–124.
- Tg** Терещенко, Н. М.: Нганасанский язык, in Лыткин, Василий (Hrsg.): *Языки народов СССР Том 3*. Финно-угорские и самодийские языки, Moskau, 1966, Nauka, 416–437.

LITERATURVERZEICHNIS

- Futaky István 1983: Zur Frage der nganasanisch – tungusischen Sprachkontakte, *Urálisztikai Tanulmányok*, Budapest, 155–162.
- Helimski, Eugen 1997: *Die Matorische Sprache*. Wörterverzeichnis – Grundzüge der Grammatik – Sprachgeschichte. Unter Mitarbeit von Beáta Nagy = *SUA 41*

Abkürzungen der Periodika

- LU** Linguistica Uralica
NYK Nyelvtudományi Közlemények
NNyt Néprajz és Nyelvtudomány
SFU Советское Финноугроведение

SUA SudiaUralo-Altaica

Elemzést készítették:

Körtvély Erika: C

Mikola Tibor: A, Ba, Kb, La, Lb, MU, SK, Ta, Tc, Te, Tf, Tg

Sipőcz Katalin: KS

Wagner-Nagy Beáta: B, H, HM, JAT, JATa, JATb, K, Ka, KNS, Ma, Mb, N, PAS, PASJ, T, SEA, SK, SN, SNa, SSE

Az elektronikus szótár

A szótár elektronikus formában a DB-creator program segítségével használható. A programot Varga Gábor készítette. A program segítségével a meglévő rtf-fájlokból adatbázist tudunk előállítani, mégpedig úgy, hogy a szócikkeknek megfelelő fát hozunk létre. Egy ellenőrző felületen manuálisan ellenőrizhetjük, hogy a program automatikus felismerő rendszere hogyan bontotta szét a szócikket. Amennyiben valamilyen hibát észlelünk, ezt ezen a felületen javíthatjuk. Az utalások, kereszthivatkozások az adatbázisban egy megjegyzés rovatba kerülnek. A DB_Creator program leírása.

1. Fájl menü megnyitás parancsával betöltünk egy rtf szótárfájlt.
2. Kijelölünk egy szócikket. (Mivel a szerkesztő felületen nincs sortörés beállítva ez valószínűleg egy sor lesz.)
3. A jobbra le mutató piros nyíl gomb megnyomásával a kijelölt részt átrakjuk az alsó szerkesztőbe.
4. A fa előállítás gomb megnyomásával a program létrehozza a szócikk fa struktúráját.
5. A fa előállítás után a program átvált a következő fülre.
6. A második fülön található elemek leírása:
 - Ellenőrző felület, ahol megnézhető, hogy a program automatikus felismerő rendszere, hogyan bontotta szét a szócikket.
 - beviteli mezők, értelemszerűen kell kitölteni, ha valami nem stimmel benne.
 - legalul a megjegyzések láthatóak. Automatikusan csak a legfelsőt tölti ki a program, ezután a vágólapon keresztül lehet a többi kitölteni.
 - jobb oldalt a szócikket lehet megtalálni fa struktúrában felépítve
7. A fa leírása: A gyökér elem csak a szócikk számát tartalmazza. Ebből származnak azok az elemek, amelyek a szó elsődleges formái, majd ezeknek a leszármazottai azok, amelyek a más formában leírt változatokat tartalmazzak.
8. Minden elem módosítása után meg kell nyomni a módosítás gombot. Ez menti el a memóriába a változtatásokat.
9. A mentés a háttértárolóra menti el az adatokat. A betöltés pedig onnan tölti be a fa felépítését.

Az rtf fájlal szemben támasztott követelmények:

- Egy számmal kell kezdődnie, amit egy tabulátor karakter követ.
 - a toldaléktípusok felsorolása [] között történik
 - A jelentések két ' /sima egyszeres idézőjel, magyar billentyűzeten az 1-es gombon található/ között szerepeljenek, és ; -vel legyenek elválasztva. Ha nincs meg valamelyik jelentés akkor azt egy space-el kell jelölni.
 - minden szócikkben a ##-től kezdődő rész lesz a megjegyzés tartalma.
- A program minden egyes szócikkhez 4 darab fájl ment el a data könyvtárba.

Ahhoz, hogy a program a nganaszan írásmódot fogadni tudja el kellett készíteni egy fontkészletet, amivel a nganaszan adatokat visszük be. Ezt a programozó a FontLab program segítségével

gével oldotta meg. Nemcsak egy fontkészletet, hanem egyúttal egy billentyűzetet is készített, ami azt jelenti, hogy az adatokat egy nganszan billentyűzetkiosztással lehet begépelni. Ugyanakkor kicsit késleltette a munkát a FontLab program beszerzésének nem várt nehézsége.

A programot a programozó úgy készítette el, hogy lehetővé tette a későbbi fejlesztéseket is. Így például a program lehetővé teszi, hogy a forrásutalások mögött megjelenítsük a tényleges szöveget is. Ehhez az kell, hogy a szövegeket is elektronikusan tároljuk. Tesztképpen megtörtént néhány szöveg begépelése. Ugyan ezt a munkát az eredeti pályázatban nem vállaltuk, de egy ilyen módon létrehozott program több szempontból is hasznos. Egyrészt a feldolgozott anyagok nem mindenhol található meg, így a megadott forrásmunkákban csak azok tudnak keresni, akik hozzáférnek ezekhez az anyagokhoz. Ezt a problémát a szövegek begépelése a későbbiekben kiküszöböli.

A nganszan szótár hasznosításának, továbbfejlesztésének a lehetőségei

A nganszan morfológia szótár alkalmas a fonetikai, morfológia és szintaktikai kutatások végzésére. A szótár fő profilja ugyan a morfológia kutatások elősegítése, amennyiben a morfológia formákat sorolja fel. A fonetikai, fonológia kutatásokat annyiban segítheti elő, amennyiben az elektronikus adatbázisban könnyen kereshetők pl. mássalhangzó-, illetve magánhangzó szekvenciák, összehasonlíthatók a a szavak fonetikai variánsai, stb. Amennyiben a későbbiekben az elektronikus szótárba betöltésre kerülnek a szövegek, jelentős segítséget nyújthat a jelenleg még alig kutatott nganszan szintakszis vizsgálatához is. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy pillanatnyilag ez a nganszan nyelv legteljesebb szótára, így a lexikai kutatások során is kiválóan használható.

A szótár elektronikus formában CD-n terjeszthető. Valószínűleg hasznos lenne azonban a nyomtatott forma kiadása is. A munka megjelentetése azonban nem szerepelt az OTKA-vállalásban.

3.

AZ URALISZTIKA OKTATÁSI SEGÉDANYAG

Mikola Tibor évtizedeken át tartott általános uralisztikai kurzusokat magyar és finnugor szakos hallgatóknak. Az uralisztika egyik legsokoldalúbb kutatója volt, kutatásai tudományágunk szinte minden részterületét és minden nyelvét lefedték. Eredeti elképzeléseink szerint olyan jegyzetet kívántunk készíteni, melyek Mikola Tibor felfogásában tárgyalták volna azokat a témaköröket, melyeket ő hagyományosan tárgyalt uralisztikai kurzusai során. Ennek érdekében volt hallgatóitól összegyűjtöttük több évtizedre visszamenően egyetemi előadásainak jegyzeteit, kidolgoztuk a készülő könyv tematikáját, valamint feldolgoztuk az adott témakörhöz kapcsolódó publikációit.

A készülő tankönyv elvi részletkérdéseinek kidolgozása során azonban eredeti elképzeléseinket alapvetően kellett módosítanunk.

- Úgy döntöttünk, hogy olyan nézeteket, elképzeléseket nem jelentetünk meg, melyet Mikola Tibor „csak” egyetemi előadásaiban említett, de nem publikált.

- Be kellett látnunk, hogy ha minden tekintetben korszerű tankönyvet akarunk írni, akkor nem támaszkodhatunk csak Mikola Tibor kutatásaira, vélhetően ő maga sem tett volna így.

Ily módon könyvünk elsősorban tematikájában követi Mikola szellemi örökségét, alapvetően azokat a témaköröket tárgyalja, melyeket ő is tárgyalt a kurzusok felépítése során. És ha az egyes témakörökhöz kapcsolódóan Mikola Tibor is jelentetett meg publikációt, azt a fejezet kidolgozásába beépítettük.

Az egyetemi (magyar és finnugor szakos) uralisztikai tanulmányok érintik az uráli népek őstörténetét, kultúráját, irodalmát, és hagyományosan a legnagyobb hangsúly a magyar nyelv uráli eredetének bizonyítékaira, az uráli összehasonlító nyelvészet módszereire és eredményeire, valamint a rokon nyelvek megismertetésére esik. Mindehhez egyetemi tankönyvek évtizedekkel ezelőtt készültek. Az uráli nyelvtudományt legátfogóbb módon tárgyaló egyetemi jegyzetet Hajdú Péter készítette 1966-ban (*Bevezetés az uráli nyelvtudományba*, Tankönyvkiadó). Ezt követte 1981-ben a szintén Hajdú Péter által írt *Az uráli nyelvészet alapkérdései*, mely az uráli összehasonlító nyelvészet főbb eredményei mellett a rokon nyelvek tömör leírását tartalmazza. Hajdú Péteren kívül Bereczki Gábor készített még általános uralisztikai tárgyú egyetemi jegyzetet (*A magyar nyelv finnugor alapjai*, Tankönyvkiadó 1992), mely terjedelmi korlátai miatt meglehetősen tömör, és tényanyagában sem jelent előrelépést Hajdú jegyzeteihez képest.

Az utóbbi évtizedekben a nyelvtudományban és ezen belül az uralisztikában is jelentős eredmények születtek. Elkészült az uráli nyelvek etimológiai szótára (*Uralisches Etymologisches Wörterbuch*, ed. Rédei), kézikönyvek, monográfiák jelentek meg, tanulmányok, műhelymunkák jöttek létre egy-egy nyelvészeti kérdéskör elemzésére. Az oroszországi finnugor népek életében az 1990-es évek hoztak nagy változásokat, mely erőteljes hatással volt az ottani rokon nyelvek alakulására, oktatására és kutatására is. Újabb anyagok, szövegek, helyszíni kutatások váltak elérhetővé és lehetővé. Mindezek a változások hozzájárultak ahhoz, hogy az uralisztika számos kérdését ma új megközelítésben tárgyalják, valamint olyan nyelvészeti vonatkozású vizsgálatokat is végeznek, melyek korábban nem szerepeltek az uráli nyelvek kutatásában (pl. szociolingvisztikai, pszicholingvisztikai kérdések).

Jegyzetünkkel fő célunk az, hogy

- (1) a finnugor és magyar szakos hallgatók érthető és meggyőző érvekkel győződhessenek meg a magyar nyelv uráli eredetéről,

- (2) korszerű képet kapjanak az összehasonlító történeti nyelvtudomány elméleti és módszertani kérdéseiről, uráli nyelvekre vonatkozó eredményeiről,
- (3) a jegyzetben hangsúlyosan jelen levő tipológiai kitekintéseknek köszönhetően szélesítsék látókörüket a világ nyelveiben fellelhető jelenségekről.

A jegyzetben az egyes fejezeteket a téma tárgyalásához felhasznált, valamint a további tájékozódáshoz ajánlott főbb szakirodalom listája követi. A könyv végén a fejezetekben szereplő szakszavak magyarázata segíti az olvasót.

Jegyzetünkkel 2005. őszén sikeresen pályáztunk a Bölcsész tananyag-fejlesztési konzorcium HEFOP pályázatára. Ezt azért tartottuk szükségesnek, mert ily módon az elkészült tankönyv egy várhatóan imponáló tankönyv-sorozat részeként jelenhet meg. E pályázathoz a tematikát némiképp átdolgoztuk és kibővítettük, ennek leadási határideje 2006. május, a jegyzet megjelenése pedig a lektorálási és javítási munkálatok után 2006. nyarán várható. Mindezek alapján kérjük, hogy a jelen zárójelentés alapján született minősítést az OTKA a könyv megjelenését követően kiegészítő eljárásban módosítsa.

A tankönyv tematikája:

1. Urali történeti hangtan
2. Szófajok az alapnyelvben. Az uráli nyelvek szóosztályai
3. Névszóragozás az uráli nyelvekben. Az esetragok története
4. Birtoklás az uráli nyelvekben
5. A melléknév fokozása az uráli nyelvekben
6. A szóképzés az uráli nyelvekben
7. Szóösszetételek az uráli nyelvekben
8. Számjelölés
9. Igeragozás az uráli nyelvekben
10. Igemódok az uráli nyelvekben
11. Igeidő és aspektus az uráli nyelvekben
12. Műveltető szerkezetek az uráli nyelvekben

Az egyes fejezetek ismertetése

1. Urali történeti hangtan

A hangtörténetet tárgyaló fejezet bevezető része a hangrendszerek univerzális jellemzőiről szól, majd az uráli nyelvek hangrendszerét tipológiai szempontból jellemzi. A bevezetést követi az uráli és finnugor alapnyelv hangrendszerének tárgyalása, majd pedig az egyes nyelvek hangrendszere kialakulásának a leírása. A hangtani fejezet végül áttekintést ad az alapnyelv mássalhangzó- és magánhangzó-rendszere elemeinek változásáról a mai nyelvekig.

2. Szófajok az alapnyelvben. Az uráli nyelv szóosztályai

A fejezet röviden szól az alapnyelv szófaji tagolódásáról vallott korábbi felfogásokról. Érvel az alapnyelv nominális jellegét, valamint szóosztályok-nélküliségét valló elméletek ellen a szófajok tipológiai jellemzőinek tükrében. Az alapnyelvre rekonstruálható szófaji csoportok jellemzésén túl kitekint a mai uráli nyelvek szófaji jellegzetességeire. Külön kitér a konverzió jelenségére, annak areális vonatkozására. A legújabb szakirodalmak alapján szól az alapnyelv névszói csoportjának további tagolódásáról, az alapnyelvi melléknevek kérdéséről. Ennek

kapcsán a mai uráli nyelvek melléknévi kategóriájának főbb jellemzőit tárgyalja, és a rokon nyelvek melléknévi kategóriáját tipológiai szempontból is elemzi. Az alapnyelvre rekonstruálható számnevek alapján az alapnyelv számrendszerére is kitér. Tárgyalja még az alapnyelv névmásainak csoportjait, valamint a határozószavak, névutók és a partikulák rekonstruálásának elméleti nehézségeit.

3. Névszóragozás az uráli nyelvekben. A névszói esetragok története

A fejezet a névszói esetragokat csoportosítva szól a grammatikai és határozói esetek jellemzőiről. A grammatikai esetek kapcsán szól azok szintaktikai összefüggéseiről, és ehhez kapcsolódva, a keleti osztjákban megfigyelhető ergatív jelenséget bemutatva ismerteti a világ nyelveiben megfigyelhető főbb névszóragozási típusokat (nominatív, ergatív, triadikus).

Tárgyalja az alapnyelvre feltételezett esetrendszert, a ragok rekonstrukciójának elméleti és gyakorlati kérdéseit. Külön hangsúlyt fektet a magyar névszói esetrendszer történetére, az uráli ragok magyar folytatásaira.

4. Birtoklás az uráli nyelvekben

A fejezet első része röviden áttekinti a birtokos jelölésének lehetséges módjait a világ nyelveiben, és bemutatja, hogy az uráli nyelvekben szokásos birtokos jellel (raggal) való ellátás nem egyedi sajátosság. A második részben a birtokjelek történetét tekinti át, különös tekintettel a birtokos illetve a birtok többségének jelölésére. Külön tárgyalja a mai uráli nyelvek birtokjelei történetének problémás jelenségeit (pl. PxSg2 *PU $-t > ma -d$). A fejezet harmadik része – Honti László nyomán – áttekinti az uráli nyelvek birtokos szerkezeteit, azokat rendszerezetten bemutatja (habitív szerkezetek: statikus és dinamikus, izafet), mivel a fejezet a szokásos morfológiai szemléleten túllépve a szintaktikai kitekintést is fontosnak tartja.

5. A melléknév fokozása az uráli nyelvekben

A melléknevek egyik legfontosabb univerzális tulajdonsága a fokozhatóság, mégsem fokozható minden melléknév. A melléknevek szemantikai csoportjainak megállapításában és jellemzésében a fokozhatóság az egyik fő szempont.

A melléknevek két nagy szemantikai csoportja, a minősítő és a viszonyító mellékneveké a fokozhatóság szempontjából különbözik.

A melléknévnek univerzálisan három fok különböztethető meg: az alapfok (positivus), a középfok (comparativus) és a felsőfok (superlativus). Az alapfok a jelöletlen kategória, és csak a nem alapfokkal való szembeállításban nyilvánul meg. A középfok és a felsőfok közül pedig az utóbbi a jelöltebb, sokszor a kifejezőmódja a középfokra épül.

A mai uráli nyelvekben a középfok és felsőfok kifejezése két alapvető módon történik: morfológiai eszközökkel, azaz fokjelekkel, illetve szintaktikai eszközökkel, vagyis külön fokjelek nélkül. Az uráli, illetve a finnugor alapnyelvre feltehetően az utóbbi módszer volt jellemző: az alapnyelv alaktani eszközt a szembeállításra és kiemelésre nem ismert, a hasonlítás kifejezésére egy olyan szerkezetet használt, amelyben a melléknév alapfokban állt, másik eleme (amihez viszonyítunk) pedig ablativusragot vett fel. Az uráli nyelvek egy részében kialakultak a fokozás morfológiai jelölői. A morfológiai jelölésmód több esetben kombinálódott a szintaktikai kifejezőmóddal, azaz a fokjellel ellátott melléknév mellett ablativusragos névszó áll.

6. A szóképzés az uráli nyelvekben

A fejezet első része általában mutatja be a szóképzés lehetséges módjait a világ nyelveiben. Ismerteti az affixumok kapcsolódási módjait (prefixum, szuffixum, infixum, interfixum, circumfixum, szuperfixum), ezekre példát is ad a világ nyelveiből – illetve ha van, az uráli nyelvek köréből. A fejezet ezen részének megírását az indokolja, hogy a magyar, illetve a finnugor szakosok tanulmányaik során nem kapnak más helyen szisztematikus kitekintést a világ nyelveiben fellelhető szóképzési lehetőségekről, illetve az affixumok viselkedéséről.

A második rész áttekinti a deverbális, illetve denominális képzést. E közben kitér a képzés tárgyalása során figyelembe vehető szempontokra: a szóképzés iránya, a képzés produktivitása, a képző alakja és funkciója. A jegyzet különbséget tesz a transzformer és a modifikátor képzők között. Ez a fejezet ismerteti a legáltalánosabb képzőfajtákat.

A harmadik rész áttekinti az uráli, illetve finnugor eredetű képzőket és azok mai reflexeit az uráli nyelvekben.

7. Szóösszetételek az uráli nyelvekben

A szóösszetétel a szóképzés mellett az a szóalkotási mód, amelynek során két vagy több szóalak (előtag és utótag) összekapcsolásával új szóegyedet (szótári szót, lexémát) hozunk létre.

Az összetett szavak nagy részében a két tag között szintaktikai viszony mutatható ki. Az összetételek a komponensek közötti szintaktikai viszonyt tekintve két nagy csoportra oszlanak: mellérendelőkre és alárendelőkre.

A fejezet ismerteti azokat a kritériumokat, amelyek lehetőséget adnak a szóösszetételeknek a szószerkezetektől való elhatárolására. Felsorolja az összetett szavak osztályozásának szempontjait, és ezek szerint csoportosítja az összetett szavakat. Bemutatja azokat az összetételei típusokat, amelyek jellemzőek voltak az uráli alapnyelvre.

8. Számjelölés

A fejezet bevezető része a világ nyelveiben fellelhető számjel-rendszerekről szól. Ismerteti a duális jelenségét, az uráli nyelvekben még megfigyelhető duális-használatot (szamojéd, obi-ugor, lapp). Tárgyalja az ún. numerus absolutus jelenségét, ennek uráli nyelvekbeli jellemzőit. Külön vizsgálja a névmások és névszók számjelezését. Ismerteti az alapnyelvre rekonstruálható számjeleket, ezek mai folytatásait és szerepeit. Végül a számjelek kialakulásához kapcsolódó főbb elméleti kérdéseket tárgyalja.

9. Igeragozás az uráli nyelvekben

A fejezet az uráli nyelvekben előforduló igeragozási típusok áttekintésével és lehetséges eredetének felderítésével foglalkozik.

Az első alfejezet részletesen bemutatja, hogy az uráli nyelvekben hányféle és milyen típusú igeragozás fordul elő. Eszerint az uráli nyelvek négy csoportra oszthatók. Az elsőbe azok a nyelvek tartoznak, amelyekben csak egyetlen konjugáció található meg (pl. finn), a másodikba azok, amelyekben egy indeterminált és egy determinált ragozás áll egymással szemben (pl. mordvin). A harmadik csoportot azok a nyelvek alkotják, amelyekben az indeterminált mellett egy reflexív vagy mediális igeragozás található meg, és a negyedikbe azok sorolhatók, ahol mindhárom említett konjugációtípus megfigyelhető (pl. nganaszan).

A második alfejezet a konjugációk használatát mutatja be röviden.

A harmadik alfejezet a mai uráli nyelvekben megfigyelhető igeragozási típusok lehetséges alapnyelvi eredetével foglalkozik. Ismerteti és összegzi az eddigi ilyen irányú szakirodalmi eredményeket, és mindennek az ismeretében azt a következtetést vonja le, hogy az igeragozások alapnyelvi eredetének elvi akadályja nincs, bár az egyes nyelvekre jellemző rendszerek nyelvenként (nyelvcsaládonként) önállóan alakultak ki. Mivel a ragok nagyrésze az uráli eredetű személyes névmások folytatása, a köztük levő anyagi egyezés is nyilvánvaló.

10. Igemódok az uráli nyelvekben

Az igemód a beszélőnek a mondanivalójához fűződő viszonyát fejezi ki, ezért sokféle attitűd, árnyalat kifejezésére alkalmas.

A fejezet ismerteti a mai uráli nyelvekben megtalálható igemódokat:

Az uráli (finnugor) alapnyelvre három igemódot lehet rekonstruálni:

1. kijelentő mód (jelöletlen),
2. felszólító mód (jele: *-k),
3. feltételes-óhajtó mód (jele: *-ne).

A fejezet bemutatja a felszólító és a feltételes-óhajtó mód jelének mai fejleményeit az egyes uráli nyelvekben.

11. Igeidő és aspektus az uráli nyelvekben

A fejezet bevezetése az igeidő és az aspektus fogalmait tisztázza, illetve e két fogalom egymáshoz való viszonyát. Ezután tömör tipológiai áttekintést adva mutatja be az egyes időrendszereket.

A fejezet elsődleges célja, hogy bemutassa az uráli, a finnugor és a szamojéd alapnyelvre rekonstruálható időjeleket, a leánynyelvek adataival illusztrálva, illetve levezetve a rekonstrukciót. A finnugor nyelvek alapvetően ún. 'tense'-es jellegűek, ami annyiban könnyíti meg az alapnyelv igeidő-rendszer rekonstrukcióját, hogy az egyes igeidőkhöz kikövetkeztetett morfológiai markert tudunk kapcsolni. Külön hangsúlyt fektet a magyar időjelek eredetére.

A szamojéd nyelvekben, szemben a finnugor nyelvek többségével – noha mindegyik nyelvben megtalálható több-kevesebb időjel – az aspektusos jelleg a domináns. A fejezet bemutatja a főbb szembenállásokat (perfektív – imperfektív, momentán – duratív). Ugyanakkor az aspektus tárgyalásánál nem hagyható figyelmen kívül az igeikötők kérdése az ugor nyelvekben.

Végezetül az idő kifejezésének módjának egyéb összefüggéseire mutat rá (pl. időjel univerzálé).

12. Műveltető szerkezetek az uráli nyelvekben

A fejezet az uráli nyelvek műveltető szerkezeteinek többféle szempontból való bemutatására törekszik. Egyrészt ismerteti a kauzatív szituációknak az uráli nyelvekben előforduló kifejezési lehetőségeit: a leggyakoribb a morfológiai kifejezés, azaz a műveltető igék képzése, de akad olyan nyelv is, amelyben a műveltető képzés már nem produktív, előtérbe került az analitikus (segédigés) szerkezetek használata. Az uráli nyelvekben használatos műveltető ige-képzők tárgyalása mellett megemlítjük a képzők feltehető közös előzményeit is. A fejezet szintaktikai része az uráli nyelvekben előforduló műveltető mondatszerkezeteket vizsgálja,

összevetve a műveltető igék vonzatstruktúráját a tipológiai tanulmányokban eddig leírt szerkezetekkel. A fejezet végén a műveltetés szemantikai, illetve pragmatikai összefüggéseit tárgyaljuk.

Az uráli nyelvek műveltető szerkezeteinek bemutatása több szempontból is érdekes lehet. A kauzatív konstrukciók tárgyalása napjaink egyik legkedveltebb témája a tipológiai szakirodalomban, és bár a magyar műveltetésről számos tanulmány, illetve könyvfejezet is olvasható, a tankönyvekben még ritka ez a téma. Az uráli nyelvek műveltető szerkezetei azért is érdekesek, mert ezek a nyelvek általában nem szerepeltek eddig a tipológiai tanulmányokban, az esetlegesen előforduló néhány példában is gyakran találkozhatunk téves elemzésekkel (például a manysi, illetve az udmurt esetében). Az uralisztikában a mondattan eddig a legkevésbé kutatott területek közé tartozott, ezért is tarthat számot érdeklődésre ez a téma.